

A HATÁR MINT KOMPLEX RENDSZER CÍMŰ KUTATÁSRÓL*

Kutatásunk két olyan határszakaszt (magyar-szlovák és magyar-ukrán) választott az összehasonlító elemzés tárgyául, amelyek földrajzilag közel vannak egymáshoz, de mégis lényegesen különböznek. E különbségek közül a legfontosabb, hogy a szlovák-magyar határrégió az unió belső határán helyezkedik el, míg a magyar-ukrán térséget a schengeni határ választja el egymástól.

A kutatás regionális kutatás abban az értelemben, hogy egy pontosan körülhatárolt területi egységre koncentrálódik. Az elemzés során a térségnek a három országban fekvő részeit hasonlítottuk össze. A kutatás terepéül szolgáló régió Magyarországon kívüli része felkínálta annak a rendkívüli fontos kérdésnek a tárgyalását, hogy milyen viszony fűzi egymáshoz a nemzetalkotó többséget és a kisebbségben élő magyarokat. E kérdéskör vizsgálata során nemcsak a nemzeti identitást vizsgáltuk, hanem – ahol erre az adatok lehetőséget nyújtanak – a magyar kisebbség etnikai identitásvesztésének dinamikáját is bemutatjuk. Ami pedig a határok magyarországi részén élőket illeti, velük kapcsolatban elsősorban azt kutattuk, hogy mennyiben tekintik a magyar nemzethez tartozónak a határon túl élő magyarokat.

* A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. A projekt neve: „Európai Léptékkal a Tudásért, ELTE - TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003. A felsőoktatás minőségének javítása a kutatás-fejlesztés-innováció-oktatás fejlesztésén keresztül”. A kutatás vezető kutatói Sik Endre, Örkény Antal és Székelyi Mária, az ELTE Társadalomtudományi Kar professzorai.

PAKOT ÁGNES – SŐRÉS ANETT

NEMZETI IDENTITÁS A HATÁRON ÉS AZON TÚL...

A HATÁRON TÚLI MAGYAROK NEMZETI IDENTITÁSDIMENZIÓINAK ALAKULÁSA A MAGYAR-SZLOVÁK-UKRÁN HATÁR MENTÉN

Általános *igazság*, hogy a határnak két arca van: elválaszt, de ugyanakkor össze is köt. A kérdés továbbá az, hogy miket/kiket választ el, illetve köt össze egy határ. Hogyan fogjuk az elhatárolt tartalmat definiálni? Az államok *tartalma* csupán annyi lesz, ami e határok között elfér, vagy a határátlépések, a határrégiók, az esetleges keveredések jobb meghatározást adnak? Egyáltalán, mennyire tekinthetjük a határokat adott és állandó tényezőknél a történelemismeret és a gyakori természetes vagy mesterséges határmódosítások tükrében? Továbbá, ha nem akarunk a történelmi időkig visszanyúlni, a határok (jelentőségének) megkérdőjelezése és átalakulása az aktuális globalizálódó és transznacionalizálódó légkörben is egy érvényes kérdés. Ugyanakkor (és erre még részletesebben visszatérünk) hasonló erősségű kijelentés az iménti mondat kritikája is, mely a globalizált, poszt-nemzeti¹ állapotban a nemzeti kötődések továbbélését hangsúlyozza, többnyire Will Kymlicka² nyomán.

Tanulmányunkban a fentiekhez hasonló *nagy* kérdésekre kerestük a választ a magyar-szlovák-ukrán hármasság határ *kis helyén*. Dolgozatunk empirikus anyagát az ELTE részvételével zajló TÁMOP-projekt³ során Magyarországon, Ukrajnában és Szlovákiában, a határ menti régióban, 2011-ben lekérdezett kérdőívek adatbázisának másodelemzése képezte (a minta összetételéről L. 1. táblázat).

1. táblázat

A Határ-kutatás során 2011-ben lekérdezett minta összetétele

Lekérdezés helye (ország)	Esetszám		
Magyarország	601		
Szlovákia	301	194	szlovákiai magyar
		107	szlovákiai szlovák
Ukrajna	300	200	ukrajnai magyar
		100	ukrajnai ukrán
Összesen	1202		

Elemzésünkben arra koncentráltunk, hogy a mintánkon megfigyelhető lehetséges magyarságidentitás-definíciókat bemutassuk. Különös hangsúllyal szerepelt az a kérdés, hogy a határon túli, ám a határ mentén élő magyarok nemzeti identitása mely tényezők mentén alakul, hogyan csoportosulnak a véleményeik, milyen mintázatok figyelhetők meg, és ezek hogyan jellemezhetők bizonyos dimenziók mentén.

A nemzeti identitás tartalma elméleti modellekben

Mielőtt rátérnénk az adatok prezentálására, kitérünk azokra az állam- és nemzet-meghatározásokra, melyek elméleti szinten megalapozzák modelljeinket. Az ilyen szintű kérdések tisztázása során elsősorban az *államnemzet* és *kultúrnemzet* dichotómiát hívjuk elő. Máder Miklós Péter szerint az államnemzet-kultúrnemzet megközelítést Bibó István használta először, aminek nyomán két egymástól elkülöníthető véleménystruktúrát jelenített meg. Bibó az államnemzeti modell elterjedését a nyugat-európai országok jellegzetességének tartja, ahol a (fejlett) közigazgatás és jogrendszer is a nemzeti lét szerve, összetartó részét képezi. A kelet-európai régióra azonban, Bibó szerint, nem jellemző az ilyen szintű szervezettség, ezért a nemzetállam-alapítások során a *népi* (*etnikus*) tényezők (kulturális elemek, nyelv, szokások stb.) játszottak fontos szerepet mint meghatározó és összetartó egységek.⁴

Míg Bibó az államnemzet-kultúrnemzet kettősségével írja le a különféle (nemzet)államok kialakulását, melyek ennek megfelelő nemzetdefiníciókhoz vezetnek, a képet bővíthetjük Richard Münch⁵ tipológiájával, aki az állammodellek (és ezeknek megfelelő nemzetalakulások) négy típusát vázolta fel. Ezen modellek segítségével – melyek természetesen ideáltípusok – leírhatjuk, hogy az általunk vizsgált népesség mely sémák szerint határozza meg saját nemzettudatát, pontosabban: megnézhattük azt, hogy az ideáltípusok mely alkotóelemei hogyan keverednek a konkrétan vizsgált népességben, melyek jelennek meg hangsúlyosan.

Münch elemzése azokat a különböző *utakat* mutatja be, melyek a fejlett nyugati országok, nemzetállamok nemzeti identitásának kialakulásához vezettek, és legnagyobb hatással voltak a modern államok/nemzetek kialakulására: (1) a brit *polgári közösség-modell* (*civic model*), (2) a francia *állam-modell* (*statist model*), (3) az Amerikai Egyesült Államok *piaci modellje* (*market model*) és (4) a német *jog alapú modell* (*legalist model*). A szerző mindezen modellek specifikus nemzet- és kollektív identitás alakító hatását mutatja be részletesen (amit lényegre törően, tömören fogunk összefoglalni), és arra is rámutat, hogy ezek az ideáltípusok milyen integráló modelleket fognak eredményezni, az egyes országok hogyan integrálják bevándorlóikat, továbbá hogy az államok maguk hogyan integrálódnak olyan transznacionális formációkba,

mint például az Európai Unió. Jelen vizsgálatban ez utóbbi jellegzetességekre nem fogunk kitérni, hiszen ez az aspektus nem képezi elemzésünk témáját, továbbá nem is állnak rendelkezésünkre megfelelő adatok, mivel a lekérdezett kérdőívek nem tartalmaztak a bevándorlással kapcsolatos témaköröket. Elemzésünk megalapozásául tehát tekintsük most át a müncheni ideáltípusok jellemzőit:

1. A *brit modell*ben a nemzet kialakulása, a kollektív identitás kialakulása, a jól szervezett civil szervezeteknek köszönhetően, polgári közösségek létrejöttének eredménye, így ez a típusú nemzeti identitás inkább *formális*, mintsem *szubsztanciális*, ennél fogva elég *nyitott* ahhoz, hogy etnikai és kulturális különbségek ellenére fenn tudjon maradni, azok felett/mellett létező legyen. Ennek a modellnek a történelmi kialakulása abban a folyamatban is gyökerezik, melynek során alacsonyabb társadalmi osztályok számára is hozzáférhetővé vált az állampolgárság intézménye, amely a polgári, politikai és szociális jogait garantálta.⁶

2. A *francia modell*ben a francia nemzet és kollektív identitás megalkotói a felvilágosodás korabeli értelmiségiek és a középosztály voltak, és természetesen „a” forradalom. A francia nemzet létrehozása ezért, ahogy Műnch fogalmaz, egy *intellektuális konstrukció* volt, melynek kevés gyökere van a társadalomban. Az *állam* ebben központi szerepet játszott: megteremtette és erőltette a közös akaratot, valamint megteremtette és meg is testesítette magát a nemzetet.⁷

3. Az *Amerikai Egyesült Államok* ért el a legmesszebb a pluralisztikus állampolgári közösség megalkotásában, mondja Műnch, hiszen az amerikai nemzet létrejötté olyan egyének szövetségének köszönhető, akik azért hagyták maguk mögött hazájukat és eredetüket, hogy megalapítsák az *első új nemzetet*. A kollektív identitás forrása ez esetben a közös elkötelezettség a cél, misszió mellett. A nemzet és a kollektív identitás tehát nem úgy határozódik meg, mint valamilyen történelmileg adott feltétel, hanem mint valami, ami folyamatos (újra)definiálás alatt áll. Ennek a nemzetformálódásnak az első lépése az *olvasztótégely*-elmélet, majd a kulturális pluralizmus és a multikulturalizmus elmélete.⁸

4. A *német* nemzetdefiníció etnikai-kulturális örökségen alapszik, mégis egy jogalapú modellben integrálódik. Ezt a feszültséget az a közbeeső lépés hivatott feloldani, melyet a jogrend és annak kulturális gyökere képvisel. A német nemzethez való tartozás kettős meghatározottságú: egyrészt az német, aki Németország állampolgára, német útlevele van, és (kiemelés a szerzőtől) az, akinek német ősei vannak. A német állampolgárság megszerzése azonban a bevándorlóknak meglehetősen nehézkes (volt főleg az 1999-es reformtörvény előtt), azonban ez a tény nem hátráltatja őket az egyenlő jogok elérésében. A jogokat tehát mindenkinek egyenlően biztosítják, de állampolgárságot nem.⁹

A német modellhez hasonló meghatározást nyújt Walker Connor¹⁰ is, aki a nemzet definiálása során szembehelyezkedik az olyan meghatározásokkal, melyekben a nemzetet egy olyan emberi populációként látják, mely egy történelmi területet foglal el, közös mítoszai és emlékei vannak, közös/ nyilvános kultúrája van, egységes jogrendszere és szokásai vannak, melyek a *csoport* minden tagjára vonatkoznak.¹¹ Connor szerint ez a meghatározás nem túl szerencsés a nemzet és az akármilyen más emberi csoportosulás megkülönböztetésére. Ezzel szemben ő a nemzetet – bár az előbbi is egyfajta kultúrnemzet-definíció – egy olyan csoportként határozza meg, mely egy közös eredet hitét tartja fenn, a közös ősökben való hit és tudat köti össze a nemzet tagjait.¹² Connor a nemzet állam szerinti definícióját nem tartja életszerűnek, szerinte nem létezik brit nemzet, csak walesi, angol meg skót, példának okáért. Ezt az álláspontját a *nacionalizmus* és *patriotizmus* fogalmaiból is visszavezeti, hisz a *nacionalizmus* nemzeti érületen, lojalitáson alapul (*etnikus nemzet*), míg a *patriotizmus* az országhoz, az államhoz való szoros érzelmi kötődést, hűséget jelzi (*állampolgári nemzet*), és bár e kettő akár fedheti is egymást, az esetek többségében nem ez a helyzet áll fenn.¹³

Connor a nemzet meghatározása során egy új trendet vezetett be, amelyben a sokat vitatott „mi egy nemzet?” (*what is a nation?*) kérdés mellé hasonló fontossággal sorakoztatta fel a „mikor van egy nemzet?” (*when is a nation?*) kérdését. A *mikor van egy nemzet?* kérdésre a nemzeti öntudat kialakulásának létrejöttékor kapjuk meg a választ. Connor szerint a nemzeti öntudat nem az elit jellemzője, hanem a tömegeké, amikor a *nagybetűs Nép* (kiemelés a szerzőtől) fejezi ki (nemzeti) identitását, akkor tekinthető nemzetnek. A tömegek azonban, ahogy fogalmaz, elég későig meglehetősen csendben voltak ebben a tekintetben.¹⁴

A nemzeti identitás empirikus modelljei

A bibói, müncheni és connori nemzetmodelleket próbáltuk tesztelni a Határkutatás adatainak segítségével a magyarországi, szlovákiai és ukrainai magyarok csoportjain. A határ közelében élő magyarok nemzeti identitásának tartalmát feltáró kérdőívkérdés Likert-skálákat tartalmazott, és arra kérte a válaszadót, jelölje meg, mennyire ért azzal egyet, hogy a felsorolt válasz kategóriák szükségesek ahhoz, hogy valaki magyarnak számíton. A kérdésblokkból faktorelemzéssel igyekeztünk a nemzeti identitás különféle modelljeit leképezni a magyarok egyes csoportjain belül. A magyarországi magyarok esetében kettő, a határon túli magyarok esetében három-három ilyen, identitást kifejező attitűdmodell alakult ki.

A határon innen élő magyarok esetében a magyar identitás *belső* és *formális* felfogása különült el. Előbbi több identitáselemet ötvöz: magában foglalja az

önbevalláson („Önmagát magyarnak tartsa”), a származáson („Legalább az egyik szülője magyar legyen”) és a kulturális kötődésen alapuló („Érezze magáénak a magyar kultúrát”, „Tisztelje a magyar nemzeti zászlót”, „Magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon”) hovatarozást. Utóbbi, formális kötődés az állampolgárság jogi megközelítésén – tartózkodás, állampolgárság, születés – keresztül értelmezi az identitást („Élete nagy részében magyarok között éljen”, „Magyar állampolgár legyen”, „Magyarországon szülessen”). Az egyetlen változó, amely nem illeszkedett egyértelműen egyik modellhez sem, az anyanyelv, amely ebben az elkülönítésben érthető is, hiszen mindkét felfogáshoz kapcsolódik.

2. táblázat

A magyarságfaktorok mátrixa a magyarországi magyarok almintáján
(N=601)¹⁵

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számíton...	Faktorok	
	1 - Belső identitás	2 - Formális identitás
élete nagy részében magyarok között éljen	,231	,850
magyar állampolgár legyen	,157	,876
Magyarországon szülessen	-,003	,893
anyanyelve magyar legyen	,382	,409
magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	,603	,326
önmagát magyarnak tartsa	,841	,082
legalább az egyik szülője magyar legyen	,815	,140
érezze magáénak a magyar kultúrát	,906	,068
tisztelje a magyar nemzeti zászlót	,758	,146

A határon túli magyarok esetében ezek az identitáskonstrukciók egy-egy új modellel bővülnek ki. Ez az új komponens a szlovákiai magyarok esetében a kultúrnemzeti felfogás, az ukrainai magyarok esetében pedig a nyelvi azonosulás. Ezeket az új modelleket alkotó változók mind a szlovákiai, mind az ukrainai magyarok esetében a *belső* identitáskonstrukcióból válnak ki – a *formális* hovatarozás mindhárom csoport körében ugyanazokkal az elemekkel definiálható.

A szlovákiai magyarok körében a Magyarországon élőkhez hasonlóan elkülönül tehát a *formális* attitűdnek nevezett identitásminta, a „belülről jövő” (*belső*) hovatarozás-modellbe viszont már beépül a nyelvi azonosulás is. Esetükben a – Bibó nyomán – *kultúrnemzetinek* nevezett identitásformát alapvetően a magyar kultúra internalizálása és a nemzeti zászló tisztelete

határozza meg. A határ ukrán oldalán élő magyarok csoportját tekintve – a *formális* identitás elkülönülése mellett – a nemzeti identitás kulturális elemei a *belsőnek* nevezett modellbe integrálódnak, és a nyelvi elemek alkotnak önálló konstrukciót, úgy mint az anyanyelv, illetve a magyar szertartási nyelvű egyházhoz való tartozás.

Az tehát a faktorelemzésből egyértelműen kirajzolódik, hogy az elemzett kutatás során megkérdezett, határ mentén élő magyar csoportok eltérő módon állnak hozzá a magyar identitás értelmezéséhez. A *belső* és a *formális* megközelítések minden csoportban elkülönülnek, azonban míg az anyaországban élők maradnak ennél a dichotóm megkülönböztetésnél, addig a határon túl élők körében ezeken túl megjelenik egy-egy (különböző) *puhább* elem. Ennek kiemelése és vizsgálata azért különösen fontos, hiszen vélhetően ezen keresztül érhető tetten, hogy a nem Magyarországon élő, de magukat magyarnak tartó csoportok miben látják a magyarsághoz való kapcsolódásukat, hovatartozásukat.

3. táblázat

A magyarságfaktorok mátrixa a szlovákiai magyarok almintáján
(N=194)¹⁶

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson...	Faktorok		
	1 – <i>Formális</i> <i>identitás</i>	2 – <i>Belső</i> <i>identitás</i>	3 – <i>Kultúrnemzeti</i> <i>identitás</i>
élete nagy részében magyarok között éljen	,534	,332	-,200
magyar állampolgár legyen	,870	-,032	-,073
Magyarországon szülessen	,866	,041	-,129
anyanyelve magyar legyen	,111	,744	,083
magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	,135	,567	,278
önmagát magyarnak tartsa	-,451	,543	,006
legalább az egyik szülője magyar legyen	-,001	,617	,008
érezze magáénak a magyar kultúrát	-,060	,093	,879
tisztelje a magyar nemzeti zászlót	-,262	,128	,811

4. táblázat
 A magyarságfaktorok mátrixa az ukrainai magyarok almintáján
 (N=200)¹⁷

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson...	Faktorok		
	1 – <i>Belső identitás</i>	2 – <i>Formális identitás</i>	3 – <i>Nyelvi identitás</i>
élete nagy részében magyarok között éljen	,090	,499	,320
magyar állampolgár legyen	-,087	,882	-,025
Magyarországon szülessen	-,097	,803	-,008
anyanyelve magyar legyen	,124	,139	,754
magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	,071	-,030	,824
önmagát magyarnak tartsa	,776	-,203	-,020
legalább az egyik szülője magyar legyen	,491	,151	-,009
érezze magáénak a magyar kultúrát	,814	-,072	,148
tisztelje a magyar nemzeti zászlót	,642	-,077	,250

Már eleve az is értékes információ, hogy a határ szlovákiai oldalán élő magyar megkérdezettek számára ez a kultúrában manifesztálódik, míg az ukrainaiak számára a nyelvben. A kultúra megőrzése és ápolása sokkal komplexebb kapocs a nyelvnél, viszont egyúttal sokkal kevésbé is jelent valós, formális köteléket. A nyelv ugyanis eszköz lehet a magyarságtudat hivatalos kinyilvánítására – így a magyar (kettős) állampolgárság megszerzésére. Egy olyan fajta különbözőség látszik tehát kirajzolódni a két határon túl élő csoport között, hogy míg a szlovákiaiak büszkén őrzik a magyar kultúrát, nem feltétlenül vágnak az anyaországba való fizikai, illetve formális visszatérésre – ellentétben az Ukrajnában élőkkel. Ez érthető is, hiszen Szlovákia uniós tagország, fejlettebb, így biztosítottak a jobb életkörülmények kialakításának lehetőségei.

A magyar identitás kognitív szempontjai mentén képzett csoportok

Elemzésünk további irányainak kijelölésekor adódott tehát a kérdés: milyen csoportok különíthetők el a hármas határ mentén élő magyarok körében a magyarság kritériumairól alkotott elképzeléseik mentén? A következőkben e kérdésre kerestük a választ, illetve azt igyekeztünk feltárni, hogy ezen attitűdök mentén képzett mikrocsoportok milyen jellemzőkkel írhatók le. A kérdések megválaszolásához az identitásattitűdök faktorait klaszter-elemzésnek

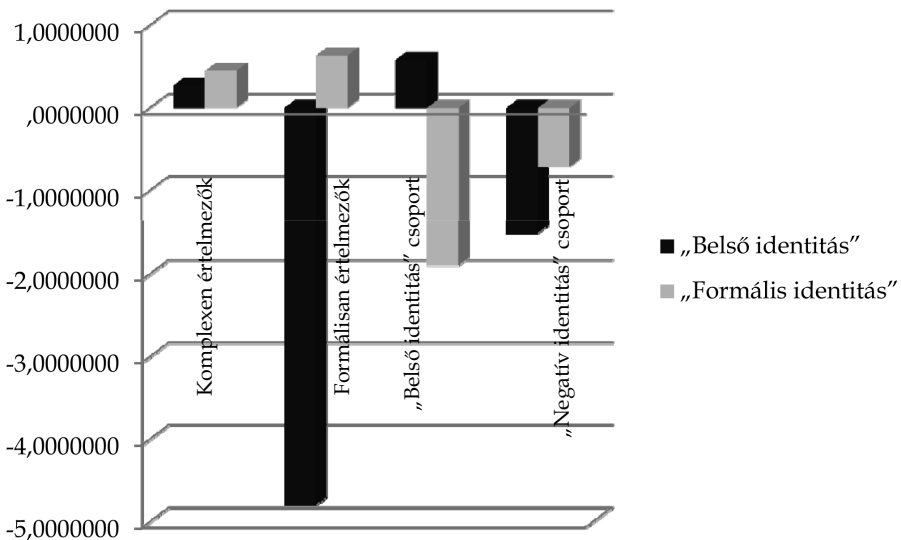
vetettük alá. Mind a magyarországi, mind a szlovákiai, mind pedig az ukrajnai magyarok esetében négy-négy klasztert hoztunk létre.

Milyen csoportok különíthetők el a magyar identitás megközelítési módjai mentén?

A magyarországi magyarok esetében ez a négy klaszter tulajdonképpen a körökben tapasztalt két elkülönülő identitásmodell különböző kombinációit fedte le. A legnépesebb azoknak a csoportja volt (N=420), akiknek felfogásában egymás mellett létezett a *formális* és a *belső* identitásmodell. A kettő közül mégis előbbi jelent meg némiképp nagyobb intenzitással (a *formális* modell faktor átlagértéke a csoporton belül 0,45, a *belső*é 0,27). A létszám tekintetében őket követték azok, akik a magyarságkritériumok tekintetében egyértelműen a *belső* tényezőket részesítették előnyben, és elutasították a *formális* szempontokat (N=78). Mindössze 10 fővel voltak kevesebben azok, akik mindkét identitásmodellt elutasították (N=68). Előbbi három csoporthoz képest elenyésző számban képviseltették magukat a mintában, akik abszolút mértékben elutasították a *belső* identitásfelfogást, és azokat tekintették a magyarsághoz tartozónak, akik hivatalosan is magyar állampolgárnak tekinthetők. Ily módon ez a néhány magyarországi megkérdezett vélhetően a határon túli magyarokra sem úgy gondol, mint a nemzet tagjaira – amely elutasítást a fizikai közelség (az, hogy a határ közelében élnek) még inkább súlyosbítja (N=12).

1. ábra

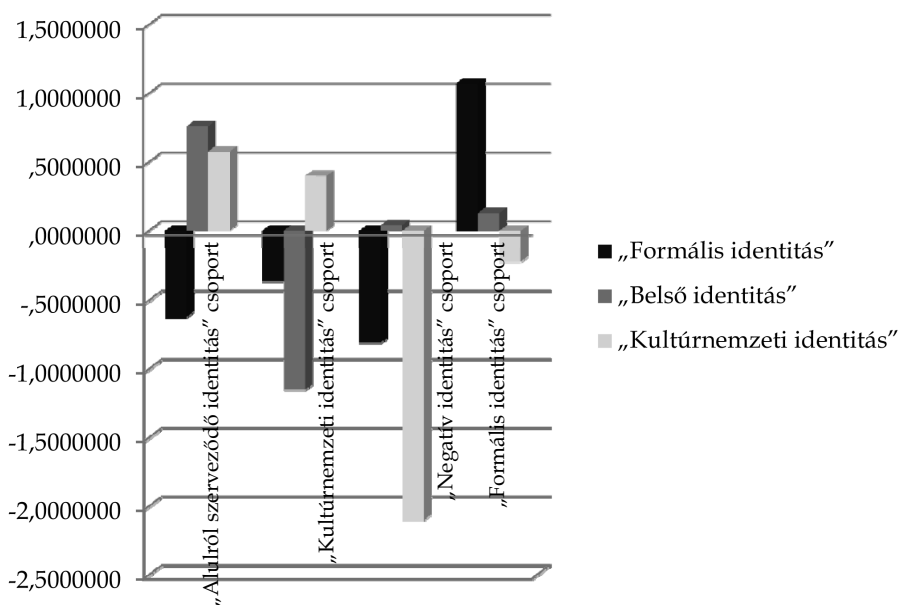
A magyarságértelmezés mentén képzett klaszterek a magyarországi magyarok körében (N=578)

A szlovákiai magyarok körében viszonylag kiegyensúlyozottabban alakult a magyar identitás megközelítésén alapuló klaszterek létszáma. Közülük legtöbben azok voltak, akik a hovatartozás *formális* kritériumait támogatták (N=52). A klaszteren belül ez a megközelítés a domináns, azonban a tagok nem utasítják el a *belső* szempontokat sem, ami ez esetben a származást, a nyelvet és az önbevallást jelenti – negatívan viszonyulnak ugyanakkor a kultúrnmzet ideájához. Ez az attitűdegyüttes mikro szinten párhuzamba állítható a müncheni jogi (német) modellel. E csoport elkülönülésének magyarázata a fentebb már említett összefüggésben kereshető: azaz, hogy a Szlovákiában élő magyarok egy fejlettebb országban élhetnek, így vélhetően elégedettebbek is lakóországukkal.

2. ábra

A magyarságértelmezés mentén képzett klaszterek a szlovákiai magyarok körében (N=153)

Az almintában az előbbi csoporthoz közel azonos létszámban voltak reprezentálva azok, akik ellentétes véleményen voltak, így hozzáállásukban az identitás *puhább* elemei domináltak, azaz a *belső* és a *kulturális* faktorok (N=48). Az ilyen attitűd a magyarsággal (és elsősorban az anyaországban élő magyarsággal) jóval intenzívebb közösségvállalást hordoz magában. Az identitáskonstrukció párhuzamba állítható az *alulról szerveződő* amerikai nemzetmodell mikroszintű leképeződésével.

Valamelyest csekélyebb volt azoknak a reprezentációja, akik a nemzeti identitás egyetlen *puhább* elemére, a kulturális komponensekre koncentráltak (N=38). Ők érdekes módon azzal párhuzamosan képviselték a kultúrnemzeti megközelítést, hogy relatíve intenzíven elutasították a nyelvhasználaton, az önbevalláson és a származáson alapuló *belső* identitás modelljét. Ők képezhetik a szlovákiai magyaroknak azon ideáltipikus csoportját, akiknek magyar identitásában egyedül a kulturális elemek dominálnak, más közösséget nem kívánnak vállalni az anyanemzetükkel.

A legalacsonyabb létszámban a szlovákiai magyarok abba a klaszterbe tartoztak, amelyen belül tulajdonképpen egyedül a *belső* identitás faktorának átlagértéke volt pozitív előjelű, azonban ez is mindössze négy századdal haladta meg a nulla értéket (N=15). Mivel e klaszter esetében nem volt olyan identitásmodell, amely egyértelműen meghatározta volna a csoport attitűdjét, így őket neveztük – a magyarországi magyarok körében megfigyelhető csoport mintájára – *negatív identitásattitűdöt* képviselőeknek.

Az ukrainai magyarok csoportjának felét azok adták, akik az anyanyelv, illetve az egyházi szertartási nyelv alapjaira építik fel magyar identitásukat (N=104). Ez a fajta attitűd azért is különülhet el ilyen élesen (és önmagában) ebben az almintában, hiszen Ukrajnában a fő vallás az ortodox, így az anyanyelvi szertartásoknak kiemelt jelentőségük van, és fontos elemét képezik a magyarsággal való közösségvállalásnak. E csoport jellemzőjeként említhető továbbá, hogy a struktúrája a leginkább *kohézív* – olyan szempontból, hogy az egyes modelleket kifejező faktorok átlagértékei a legkisebb mértékben térnek el egymástól, illetve a nullától.

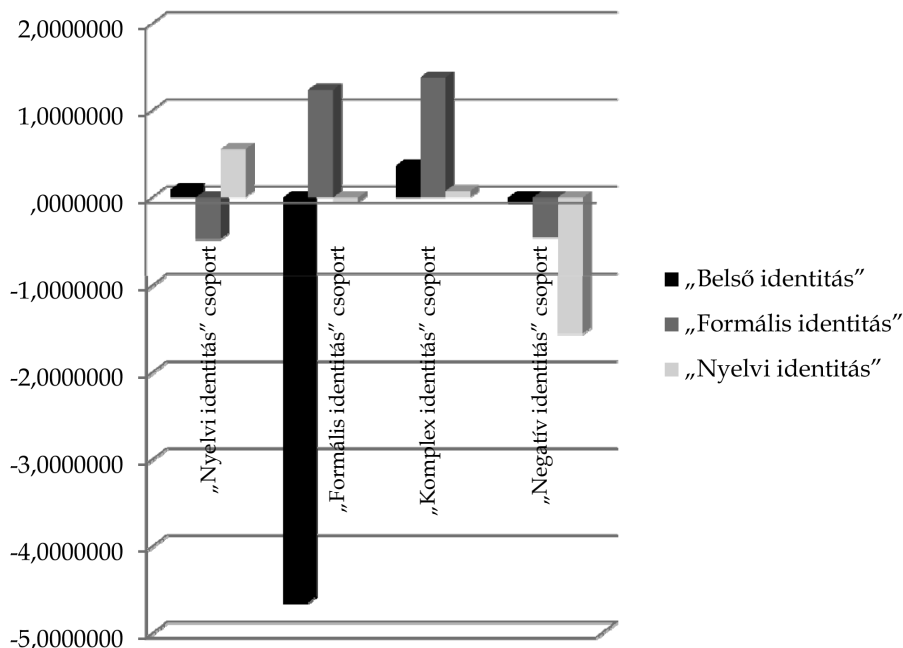
Létszám tekintetében őket követi – kicsit leszakadva – az a csoport, melynek identitáskonstrukciója igencsak összetett (N=44). Ezt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy tagjainak mindhárom modellhez pozitív volt a viszonyulásuk. Igaz, különböző mértékben. A klasztert leginkább a *formálisnak* titulált attitűd határozza meg, azaz a magyarságot a hivatalos elemekkel való meghatározás (állampolgárság, a születés és a lakóhely). Ez a viszonyulás a leginkább meghatározó, relatíve leszakadnak ettől a *belső* és a *nyelvi* elemek.

Mindössze 5 fővel marad el az előzőtől a *komplementer* csoportjának létszáma, melynek tagjai éppen ellenkező attitűdökkel bírnak: mindhárom magyarságfelfogást elutasítják, negatívan viszonyulnak hozzájuk (N=39). Ez az attitűdkészlet már az előbbi két vizsgált csoportnál, a magyarországi és a szlovákiai magyarok körében is megjelent – őket neveztük *negatív identitást* képviselőeknek. Az Ukrajnában élő magyarok csoportjában – a körükben megfigyelhető identitáskonstrukciók sajátosságaihoz igazodva – az e klaszterhez tartozók leginkább a nyelvi azonosulást utasították el.

A határon túli magyarok e közösségében végül mindössze 5 olyan megkérdezett volt, aki kizárólag a *formális* identitásfelfogás támogatását képviselte, élesen elutasítva a hovatartozás *belső* megközelítését.

3. ábra

A magyarsáértelmezés mentén képzett klaszterek az ukrainai magyarok körében
(N=192)

Az eddigi eredmények alapján az egyértelműen kirajzolódik, hogy mindhárom, a határ mentén élő magyar csoportban eltérő mikroközösségek élnek annak mentén, hogy milyen attitűdkonstrukciók figyelhetők meg a magyarság kritériumaival kapcsolatban. A három magyar csoportban e téren megfigyelhetők azonosságok, illetve különbségek – utóbbiak pedig magukban rejtik egy-egy csoport speciális sajátosságait. Az összevetés során elsősorban arra koncentrálnunk, hogy a határon túli magyarok milyen módokon értelmezik a magyar identitást.

A határon túli magyar csoportok körében felállított klaszterek között az alapvető eltérések a különböző identitásmodellek (a Szlovákiában élők esetében a kultúrnemzeti, az Ukrájnában élők esetében a nyelvi megközelítés) percepciójából adódik. Így a szlovákiai magyarok között egyediként figyelhető meg a kultúrnemzeti eszmét képviselők csoportja, illetve az *alulról szerveződő* nemzeti identitás kialakulását képviselők csoportja. Utóbbiak a kultúrnemzet-megközelítés mellett egyidejűleg támogatják az identitás *belső* elemeit – tehát minden olyan elemet, melyek *puhább* módon értelmezik a magyar identitást. E két csoport a határ szlovákiai oldalán élő magyarok több mint felét (56%) adja. Ezzel együtt kirajzolódnak az e mintába került

magyar közösség egyedi jellemzői a magyar identáshoz való hozzáállás tekintetében, amit már korábban is felvetettünk: ők elsősorban a magyarság érzésének „könnyebben megfogható” elemeit támogatják, azokat, amelyek elsősorban az érzelmekben nyilvánulnak meg, és nem kell őket (hivatalosan) kinyilatkoztatni. Ennek okai többségében minden bizonnyal a kontextusban keresendők. Egyrészt Szlovákiában az elmúlt időszakban olyan társadalmi és politikai légkör volt jellemző, amely nem nagyon tolerálta a másik nemzethez tartozás kinyilvánítását; másrészt pedig ebben is nyilván közrejátszik a már többször emlegetett fejlettség, azaz hogy egy előnyösebb környezetben élő határon túli magyar ember nem feltétlenül a formális síkon ragaszkodik nemzetisége kifejezéséhez.

Ami az ukrainai magyarok körében specifikumként jelenik meg, az a nyelvben kifejeződő identitás dominanciája, illetve a komplex, de mégis a formális elemeket hangsúlyozó hozzáállás. Ezek a jellemző magyarsággattitűdők véleményünk szerint szintén a lakóország környezetének – illetve inkább ennek relatív megítélésének – tudhatók be, nevezetesen, hogy a határ ukrán oldalán élők egy kevésbé előnyösebb helyzetű országban élnek, így esetlegesen próbálnak „belekapaszkodni” a magyarságuk hivatalos kifejezésével adódó lehetőségekbe.

Érdekes tehát, hogy egymáshoz viszonylag közel, de ugyanakkor a határ által elválasztott magyar csoportok mennyire másképpen ítélik meg a magyarságot, valamint az ahhoz tartozás szempontjait. Amiben mindhárom magyar csoport megegyezett, az egyrészt a *negatív identitást* képviselők csoportjának elkülönülése: minden esetben voltak olyanok – hol többen, hol kevesebben –, akik a magyar identitás minden lehetséges értelmezési modelljét elutasították, ezzel egyfajta semleges álláspontot képviselve, és önmagukat elzárva a magyarság más lehetséges tagjaitól. Közös elemként említhető másrészt, hogy mindhárom csoportban voltak olyanok, akik körében a *formális* hovatarozás elemei voltak dominánsak – bizonyos csoportoknál az egész közösségre nézve hangsúlyos volt (ukrainai magyarok), valamely esetében egyensúlyban volt a többivel (magyarországi magyarok), és volt olyan, ahol egy bizonyos szegmensben volt jelentősége (szlovákiai magyarok).

Milyen jellemzőkkel írhatók le az identitáskritériumok iránti attitűdök mentén képezett csoportok?

A következőkben arra keressük a választ, hogy a magyar identitást eltérően értelmező csoportok milyen jellemzőkkel írhatók körül. A kialakított 12 klaszter közül – koncepcionális okok, illetve a dolgozat terjedelmi korlátai miatt – elsősorban a határon túli magyarok csoportjaira koncentráltunk; közülük is azokra, melyek létszámát elég nagyoknak ítéltük meg az elemzéshez.¹⁸ Ennek ellenére szem előtt kell tartanunk, hogy a vizsgált kiscsoportok létszáma viszonylag alacsony az általános érvényű következtetések megfogalmazásához,

5. táblázat

A szlovákiai és ukrainai magyarok identitáscsoportjait szignifikánsan jellemző változók

Változók	Szlovákiai magyarok identitáscsoportjai	Ukrainai magyarok identitáscsoportjai
Szociodemográfiai változók		
Kor	-	+
Iskolai végzettség	+	-
A háztartás tagjainak száma	+	-
Családtípus	+	-
Identitás, nyelvtudás		
Saját etnikum	-	+
Kettős identitás	-	+
A válaszadó magyar nyelvtudása	-	+
A válaszadó ukrán nyelvtudása	-	+
Külföldi/magyarországi munkavállalás, ingázás		
Vállalt-e alkalmi munkát külföldön az elmúlt 5 évben	+	-
Előfordul-e, hogy foglalkozásszerűen átjár Magyarországra	+	-
Előfordul-e, hogy családtagja foglalkozásszerűen átjár Magyarországra	+	-
Tervezi-e, hogy pár hétre/hónapra külföldre megy dolgozni	+	-
Magyarországi szolgáltatások megítélése		
Magyarországon a legjobb az egészségügyi ellátás	+	-
Magyarországon a legjobb az oktatás	+	-
Magyarországon a legjobb a boltok árukinálata	+	+
A határon túli régiók érzelmi közelsége		
Mennyire érzi magához érzelmileg közel a lakó-országot	+	-
Mennyire érzi magához érzelmileg közel a régióját (az ukrainai magyarok esetében: Kárpátalját)	+	+
Mennyire érzi magához közel a határon túli ukrainai régiót	+	x
Állampolgárság		
Szeretne-e a jövőben magyar állampolgárságot kapni	+	-
Akkor is szeretne-e magyar állampolgárságot kapni, ha ezért le kellene mondania a jelenlegiről	-	+
A családtagjai közül szeretne-e valaki a jövőben magyar állampolgárságot kapni	+	-
Akkor is szeretne-e a családtagja magyar állampolgárságot kapni, ha ezért le kellene mondania a jelenlegiről	-	+
A határ közelségének megítélése		
Előny	-	+
Hátrány	+	-
Magyar médiumok fogyasztása		
Szoktak-e magyarországi rádióadót hallgatni	-	+

viszont ezzel együtt fontos információkkal szolgálhatnak azzal kapcsolatban, hogyan képzelhetjük el a határon túli magyarok egyes, a magyar identitásról eltérően vélekedő közösségeit.

Mivel nem voltak előzetes feltételezéseink a kialakult szlovákiai és ukrainai magyarok identitáscsoportjainak sajátosságairól, így a kialakult csoportokhoz való tartozást jelző változókat minden lehetséges változóval összevetettük. Az 5. táblázat azt mutatja, a csoport-hovatartozás mely egyéb jellemzőkkel mutatott szignifikáns kapcsolatot. Ezeket a sajátosságokat a következő témák köré csoportosíthatjuk: *szociodemográfiai változók; identitás és nyelvtudás; külföldi/magyarországi munkavállalás, ingázás; a magyarországi szolgáltatások megítélése; a határon túli régiók érzelmi közelsége; állampolgárság; a határ közelségének megítélése; magyar médiumok fogyasztása.*

Szociodemográfiai jellemzők

A szociodemográfiai változók közül a szlovákiai magyarok identitásklasztereivel az iskolai végzettség, a háztartás tagjainak száma és a családtípus mutatott szignifikáns összefüggést, míg az ukrainai magyarokéval az életkor. A szlovákiai magyarok tekintetében azt mondhatjuk, hogy a *puhább* elemekre koncentráló identitás-megközelítést képviselők (*alulról szerveződő* és kultúrnemzeti eszmét képviselő identitáscsoportok) körében a magasabb végzettségűek felülreprezentáltak, míg a *formális* hozzáállást képviselők között az alacsonyabb, általános és középiskolai végzettséggel rendelkezők vannak nagyobb arányban.

6. táblázat

Az identitáscsoportok iskolai végzettség szerinti jellemzése a szlovákiai magyarok körében
(%, N=153)

	Nincs végzettsége	Alapiskolai felsőtagozat (5-9. osztály)	Középszkolai/szakintézeti érettségi nélkül	Gimnáziumi vagy szakközépiskolai érettséggel	Felépítmenyi	Bc. baka-lárske	Teljes felsőfokú (Mgr., Ing. stb.)	Nincs válasz
<i>Alulról szerveződő identitás csoport</i>	0	4,2	12,5	29,2	6,3	6,3	39,6	2,1
<i>Kultúr-nemzeti identitás csoport</i>	0	0	18,4	28,9	0	13,2	39,5	0
<i>Formális identitás csoport</i>	0	11,5	19,2	51,9	0	9,6	7,7	0
Szlovákiai magyarok	0,7	5,2	18,3	38,6	2,0	9,8	24,8	0,7

Az identitáscsoportok háztartásnagyság alapján történő jellemzésekor azt figyelhetjük meg, hogy míg a nemzeti hovatarozás *formális* elemeit preferálók körében a teljes csoportnál relatíve magasabb a háztartásban élők száma (3,96 a 3,59-cel szemben), addig a *puhább* elemeket hangsúlyozók körében alacsonyabb (az *alulról szerveződő* csoportban 3,5 fő, a *kultúrnemzeti* értékeket képviselőben pedig mindössze 3,16 fő). Az identitásmintázathoz kapcsolódó e sajátosságok az értékvilágra és/vagy jövedelmi helyzetre vezethetők vissza – azonban ezeknek az összefüggéseknek a mélyebb feltárására további (akár mélyebb, kvalitatív) adatokra lenne szükség.

A magyarázathoz közelebb visz minket, ha a fókuszba helyezett csoportok tagjainak családi állapotát, családtípusát vizsgáljuk. A válaszadók négy kategória mentén sorolhatták be magukat: szingli (8,6% a szlovákiai magyarok körében), gyerek nélküli házastársi viszony (23,8%), teljes család – házastársi viszony gyermekkel (53,6%), illetve csonka család – egy szülő gyermekkel (13,9%). Amennyiben az identitás-felfogás dimenzióját bevonjuk az elemzésbe, a választóvonalat egyértelműen a gyermek léte – vagy nem léte – képezi. A *formális* értelmezést képviselők körében ugyanis a gyerekes – legyen az egy- vagy kétszülős – családok felülreprezentáltak, míg a *puhább*, *alulról szerveződő* vagy *kultúrnemzeti* megközelítést képviselők körében a szinglik és a gyerek nélküli házaspárok. Megfogalmazhatjuk tehát azt az összefüggést, miszerint inkább a nagycsaládosok azok, akik nemzeti identitásában a *keményebb*, *formális* elemek dominánsak.

7. táblázat

Az identitáscsoportok családtípus szerinti jellemzése a szlovákiai magyarok körében
(%, N=153)

	Szingli	Házaspár gyerek nélkül	Házaspár gyerekekkel	Egy szülő gyerekekkel
<i>Alulról szerveződő identitás csoport</i>	12,8	31,9	46,8	8,5
<i>Kultúrnemzeti identitás csoport</i>	15,8	21,1	55,3	7,9
<i>Formális identitás csoport</i>	1,9	15,4	61,5	21,2
Szlovákiai magyarok	8,6	23,8	53,6	13,9

Az ukrainai magyarok identitáscsoportjai a szociodemográfiai változók közül az életkorral jellemezhetők egyértelműen. E sajátosság esetében azt a tendenciát figyeltük meg, hogy a nyelvi identitáselemeket preferálók átlagéletkora (41,68 év) magasabb volt mind a teljes csoporténál (39,43 év), mind

pedig a *komplex*, inkább formális elemeket hangsúlyozóknál (37,45 év) és a *negatív identitást* képviselőknél (36,67 év). Az összefüggés vélhetően arra utal, hogy míg az idősebbeknél elsősorban a nyelv és a vallás volt az, mely által kifejezheték nemzeti hovatartozásukat, a fiatalok számára viszonylag több eszköz és (akár formális) lehetőség áll rendelkezésre e tekintetben.

Identitás, nyelvtudás

A szociodemográfiai jellemzést bizonyos szempontból kiegészíti az identitáscsoportok etnikumok és nyelvtudás szerinti vizsgálata. E változók csak az ukrainai magyarok körében mutattak szignifikáns kapcsolatot.

Nem meglepő módon a nyelvi és a komplexnek nevezett klaszterekben a magukat magyarnak tekintők voltak felülreprezentálva, míg a negatív identitást képviselőknél titulált klaszterben némiképp a magukat az ukrán etnikumhoz sorolók. Tovább árnyalja a képet, ha a kettős identitás változóját is bevonjuk az elemzésbe. Ekkor azt láthatjuk, hogy a *nyelvi* identitás csoportjában a magyarság kizárólagossága a domináns, a *komplex* és a *negatív* identitás esetében ez kiegészül egy másodlagos etnikum megjelenésével (legtöbb esetben nyilván az ukránéval). Összességében tehát levonhatjuk a következőt: a magukat magyarnak valló ukrainai magyarok számára identitásuk kifejezésére a nyelv a legfőbb eszköz. A magyar identitást komplexen értelmezők esetében jellemzően a magyarság tekinthető elsődlegesnek az etnikai hovatartozás esetében, amit azonban kiegészít egy másodlagos – általában ukrán – etnikai csoporttagság is. Hasonló jellemzőkkel bírnak a *negatív identitást* képviselők, esetükben azonban az ukrán etnikumhoz tartozás az előzőeknél jóval hangsúlyosabb.

8. táblázat

*Az identitáscsoportok etnikai hovatartozás szerinti jellemzése az ukrainai magyarok körében
(%, N=192)*

	Ukrán	Magyar	Egyéb	Csak magyar	Csak egyéb	Magyar+	Ukrán+
<i>Nyelvi identitás</i> csoport	2,9	96,2	1	67,3	1	30,8	1
<i>Komplex, formális elemeket hangsúlyozó</i> identitáscsoport	2,3	97,7	0	52,3	0	47,7	0
<i>Negatív identitás</i> csoport	5,1	94,9	0	59	0	41	0
Ukrainai magyarok	4,2	95,3	0,5	60,9	0,5	37,5	1

Az eddigieket igen jól alátámasztja és kiegészíti a nyelvtudás dimenziója. A megkérdezett ukrainai magyarok mindegyike beszél magyarul: 99%-uk nagyon jól, 1%-uk viszonylag jól. Utóbbiak a *negatív identitás* csoportjában voltak felülreprezentálva (2,6%). A csoport 94,2%-a az ukrán nyelvet is beszélte: közel egynegyedük alig, egyharmaduk nagyon jól. A nyelvet nem beszélők mind a nyelvi, mind pedig a komplex identitáscsoportban a teljes csoportnál nagyobb arányban szerepeltek. Érdekes, hogy ugyanez elmondható előbbi esetében a viszonylag jó nyelvismerettel rendelkezőkről, utóbbi esetében a nagyon jó nyelvismerettel rendelkezőkről. A *negatív identitáscsoportban* az „alig” nyelvismeret volt relatíve domináns. Mindezek alapján az látszik, hogy míg az identitás szempontjából negatív attitűdöt képviselők körében a nem tökéletes, mindkét esetben inkább bizonyos szintű nyelvtudás jellemző a teljes csoportnál nagyobb arányban (inkább a magyar a fő nyelv, melyet kvázi kiegészíthet az ukrán); addig az identitás *puhább* elemeire koncentrálóknál a magyar nyelv egyértelműen domináns, az ukrán ismerete pedig némiképp szélsőséges (a csoportokban egyaránt vannak, akik abszolút nem tudnak, és olyanok is, akik jól beszélnek a nyelvet).

9. táblázat

Az identitáscsoportok ukrán nyelvtudás szerinti jellemzése az ukrainai magyarok körében
(%, N=192)

	Nem beszéli a nyelvet	Alig beszéli a nyelvet	Viszonylag jól beszéli a nyelvet	Nagyon jól beszéli a nyelvet
<i>Nyelvi identitás</i> csoport	7,7	24	40,4	27,9
<i>Komplex, formális</i> elemeket hangsúlyozó identitáscsoport	6,8	20,5	34,1	38,6
<i>Negatív identitás</i> csoport	0	31,6	36,8	31,6
Ukrainai magyarok	5,8	24,1	37,2	33

A lakóországon kívüli kapcsolatok: külföldi/magyarországi munkavállalás, ingázás és a szolgáltatások megítélése

A külföldi, illetve magyarországi munkavállalás, ingázás csak a szlovákiai magyarok körében mutatott szignifikáns kapcsolatot az identitásdimenziókkal. A témán belül a következő kérdéseket elemeztük: *vállalt-e alkalmi munkát külföldön az elmúlt 5 évben; előfordul-e, hogy ő vagy családtagja foglalkozásszerűen átjár Magyarországra; tervezi-e, hogy pár hétre/hónapra külföldre megy dolgozni.*

A szlovákiai magyarok csoportjában azok voltak túlnyomó többségben, akik sehol sem vállaltak munkát az elmúlt 5 évben külföldön (93,8%). Ők viszonylag az *alulról szerveződő* és a *formális* identitáscsoportokban voltak felülreprezentálva. A *kultúrnemzeti* identitáscsoportban ezzel szemben azok fordultak elő a teljes csoport esetében megfigyelhetőnél nagyobb arányban, akik Magyarországon (2,9% a 2,1%-hoz képest) vagy más országban (5,9% a 4,2%-hoz képest) vállaltak munkát az elmúlt 5 évben. Utóbbi, a magyar identitás kulturális elemeit hangsúlyozó csoport volt tehát az, amely inkább aktív volt az ország elhagyásának tekintetében.

10. táblázat

Az identitáscsoportok jellemzése a Magyarországra való foglalkozásszerű átjárás mentén a szlovákiai magyarok körében
(%, N=153)

	Előfordul, hogy foglalkozásszerűen átjár Magyarországra	Előfordul, hogy családtagja foglalkozásszerűen átjár Magyarországra
<i>Alulról szerveződő</i> identitás csoport	10,4	16,7
<i>Kultúrnemzeti</i> identitás csoport	10,5	5,3
<i>Formális</i> identitás csoport	0	1,9
Szlovákiai magyarok	5,9	7,2

Az előbbi összefüggéseket némiképp alátámasztja, illetve mindenképpen kiegészíti annak vizsgálata, hogy a megkérdezett vagy családtagja átjár-e foglalkozásszerűen Magyarországra. Az vitathatatlan, hogy az identitás formális elemeit hangsúlyozók azok, akik abszolút elzárkóztak a magyarországi munkavállalástól: közöttük egyetlen válaszadó sem volt, akivel előfordult volna, hogy átjár foglalkozásszerűen Magyarországra, és ilyen családtagja is csak alig 2%-uknak van. Érdekes, hogy ugyan az *alulról szerveződő* identitáscsoportban szinte nem is volt olyan, aki az elmúlt 5 évben Magyarországon vállalt volna munkát, körükben azok voltak felülreprezentáltak, akikkel vagy családtagjukkal előfordul, hogy foglalkozásszerűen átjár Magyarországra. Előbbi (saját vonatkozás) a *kultúrnemzeti* identitást képviselők esetében is a teljes csoportnál nagyobb arányban fordul elő, viszont ez a családtag esetében nem ilyen egyértelmű. (Ebben az esetben csak a válaszhány fordult elő relatíve nagyobb arányban: 13,2% a 8,5%-hoz képest.) Az mindenesetre megfogalmazható, hogy az identitás *puhább* elemeit képviselők fogékonyabbak a Magyarországra való foglalkozásszerű átjárásra, nyitottabbak az anyaország

felé. Ez nem meglepő, hiszen ők azok, akik a kultúra szintjén, illetve egyéb belső indíttatásból közösséget vállalnak a magyarsággal.

Az eddigiek fényében nem meglepő, hogy a *kultúrnemzeti* és az *alulról szervező* identitást képviselők azok, akik a jövőbeli terveik tekintetében is nyitottabbak a lakóországuk elhagyására munkavállalás céljából (34,2%-uk, illetve 33,3%-uk tervezi, hogy ő vagy családtagja pár hétre/hónapra külföldre megy dolgozni – ez az arány a teljes csoportban 26,1%). Ennek megfelelően a *formális* értelmezést preferálók között a teljes csoportnál nagyobb arányban vannak azok, akik nem tervezik (sem ők, sem családtagjuk), hogy pár hétre vagy hónapra külföldre mennek dolgozni (84,6% a 69,9%-hoz képest).

11. táblázat

*Az identitáscsoportok jellemzése a magyarországi szolgáltatások megítélése mentén a szlovákiai magyarok körében
(%, N=153)*

	Magyarországon a legjobb az egészségügyi ellátás	Magyarországon a legjobb az oktatás	Magyarországon a legjobb a boltok áru kínálata
<i>Alulról szerveződő identitás csoport</i>	52,4	68,4	77,8
<i>Kultúrnemzeti identitáscsoport</i>	34,5	43,8	43,3
<i>Formális identitáscsoport</i>	15,2	26,1	46,8
Szlovákiai magyarok	32	43,3	57,8

Abból kiindulva, hogy a Magyarországra való átjárás és a Magyarországon való munkavállalás változói csak a szlovákiai magyarok esetében mutattak szignifikáns kapcsolatot az identitáscsoportokhoz való tartozással, a magyarországi szolgáltatásokról alkotott vélemény is csak ezen almintán tekintetében volt csoportonként értelmezhető. A csoportok az egészségügy, az oktatás és a boltok áru kínálata esetében rangsorolhatták a hármast határ mentén fekvő országokat. Az *alulról szerveződő* és az *identitást formális* módon meghatározó csoportok voltak azok, amelyek véleménye láthatóan eltért a csoport egészében megfigyelttől. A kettő közül az előbbi volt az, melyben azok voltak felülreprezentálva, akik a magyarországi szolgáltatások minőségét az első helyre tették. (A *formális* csoportban éppen ellenkező tendencia figyelhető meg.) Érdekes, hogy az identitás kulturális elemeit hangsúlyozók e tekintetben nem tértek el a teljes csoporttól. A *kultúrnemzeti* megközelítés nyilván egy lazább kapcsolatot jelent a lakóországgal, amely a szolgáltatásokkal való

elfogultságra nem terjed ki (ami arra is enged következtetni, hogy ezeket a szolgáltatásokat jellemzően nem Magyarországon, hanem Szlovákiában veszik igénybe).

A határon túli régiók érzelmi közelsége

Ebben a dimenzióban a lakóország és a határon túli régiók érzelmi közelségét mérő változók voltak azok, amelyek szignifikáns kapcsolatot mutattak a magyar identitás mintázatát kifejező klaszterekkel. A szlovákiai magyarok körében ez mind az országra, mind a saját régióra, mind pedig a határon túli magyarországi régióra érvényes volt – az ukrajnai magyarok között viszont csak a saját régióra.

Az ország – jelen esetben tehát Szlovákia – érzelmi közelségének identitáscsoportonkénti vizsgálata az eddig feltárt jellegzetességek fényében megfelelt várakozásainknak. A csoportról teljes egészében elmondható, hogy viszonylag erős szálak fűzik országához: ugyan felük (51,6%) semlegesnek érzi, de több mint egyharmaduk (35,9%) nagyon közel érzi magához. Utóbbiak egyértelműen a *formális* identitáscsoportban felülreprezentáltak. A magyar identitás *puhább* elemeit hangsúlyozó, *alulról szerveződő* csoport tagjai azok, akik éppen ellentétes attitűdöt képviselnek: körükben azok vannak a teljes csoportnál nagyobb arányban, akik negatívan vagy semleges viszonyulnak az országhoz, ahol élnek. A három csoport közül a *kultúrnemzeti* az, amely ebből a szempontból leginkább hasonlít a teljes csoporthoz, mégis inkább a viszonyulás két pólusa van relatív többségben körükben. Ez vélhetően a Magyarországhoz való kötődésük kettőssége mentén értelmezhető: a kulturális elemekben közösséget vállalnak a magyarsággal, viszont *hivatalosan* nem feltétlenül, hiszen mégiscsak egy fejlettebb országban élnek.

12. táblázat

*Az identitáscsoportok jellemzése a lakóország érzelmi közelsége mentén
a szlovákiai magyarok körében
(%, N=153)*

	Egyáltalán nem érzi közel	Közel is érzi, meg nem is	Nagyon közel érzi
<i>Alulról szerveződő identitás csoport</i>	16,7	62,5	20,8
<i>Kultúrnemzeti identitás csoport</i>	15,8	42,1	42,1
<i>Formális identitás csoport</i>	3,8	48,1	48,1
Szlovákiai magyarok	12,4	51,6	35,9

Régiójukhoz mind a szlovákiai, mind pedig az ukrainai magyarok sokkal intenzívebben kötődtek érzelmileg – utóbbiakra ez hangsúlyosan igaz volt. Míg a szlovákiai magyarok 60,1%-a nagyon közel érezte magához, 34,6%-a pedig is-is, addig az ukrainai magyarok között ezek az arányok 82,6% és 16,8% voltak. A szlovákiai és az ukrainai identitáscsoportok közül is a *nem formális* identitáskonstrukciókat képviselő két csoport volt az, ahol az erősen kötődők felülreprezentáltak voltak. (A szlovákiaiak körében az *alulról szerveződő* és a *kultúrnemzeti* identitáscsoport, az ukrainaiak körében pedig a *nyelvi* és a *negatív* identitáscsoport.) Ez nyilván azért van így, mert ezeken a határ menti területeken nagy arányban él magyar lakosság, így a regionális identitás összefonódik a magyar identitással (például az ukrainai magyarok esetében a *kárpátaljai magyar* identitás.)

13. táblázat

*Az identitáscsoportok jellemzése a régió érzelmi közelsége mentén
a szlovákiai magyarok körében
(%, N=153)*

	Egyáltalán nem érzi közel	Közel is érzi, meg nem is	Nagyon közel érzi
<i>Alulról szerveződő identitás csoport</i>	4,2	29,2	66,7
<i>Kultúrnemzeti identitás csoport</i>	0	34,2	65,8
<i>Formális identitás csoport</i>	1,9	42,3	55,8
Szlovákiai magyarok	5,2	34,6	60,1

14. táblázat

*Az identitáscsoportok jellemzése a régió érzelmi közelsége mentén
az ukrainai magyarok körében
(%, N=192)*

	Egyáltalán nem érzi közel	Közel is érzi, meg nem is	Nagyon közel érzi
<i>Nyelvi identitás csoport</i>	0	13,6	86,4
<i>Komplex, formális elemeket hangsúlyozó identitáscsoport</i>	2,3	27,9	69,8
<i>Negatív identitás csoport</i>	0	10,3	89,7
Ukrainai magyarok	0,5	16,8	82,6

A két ország közül a szomszédos ország határon túli régiójával való érzelmi kapcsolat csak a szlovákiai magyarok esetében mutatott szignifikáns kapcsolatot az identitásdimenziókkal. Előzetesen azt vártuk, hogy az identitás *puhább* elemeire fókuszálók lesznek azok, akik inkább közel érzik magukhoz a határon túli ukrainai régiót, hiszen ezek a megközelítések nyújtanak lehetőséget arra, hogy közösséget vállaljanak a szintén az anyaországon kívül élő magyarsággal. Ennek ellenére a tapasztalatok éppen ellenkező összefüggést mutattak. A szlovákiai magyarok többsége (57,4%) nemmel válaszolt arra a kérdésre, hogy közel érzi-e magához a határon túli ukrainai régiót. Ez a vélemény ennél nagyobb arányban volt jelen a *kultúrnemzeti* (69,2%) és az *alulról szerveződő* (73,7%) identitáscsoportban. Ennek megfelelően a *formális* értelmezést preferálók körében azok voltak felülreprezentálva, akik közel is, meg nem is (54,9% a 39,5%-hoz képest) vagy nagyon közel érzik magukhoz (5,9% a 3,1%-hoz képest) az adott régiót. Az összefüggés értelmezése talán abban keresendő, hogy a magyar identitás *formális* kritériumait hangsúlyozók inkább szolidaritást éreznek a hasonlóan kvázi kirekesztett helyzetben lévő magyar csoportokkal.

Állampolgárság

Az állampolgárságra vonatkozó kérdések esetében a megkérdezettek rögzíthették, hogy ők vagy családtagjuk szeretne-e a jövőben magyar állampolgárságot; illetve amennyiben igen, abban az esetben is, ha ezzel elveszítik jelenlegi állampolgárságukat. A témakör egyes dimenziói a szlovákiai magyarok, mások az ukrainai magyarok identitásdimenzióival mutattak szignifikáns kapcsolatot. A választóvonalat az elköteleződés mélysége képezte: a szlovákiai magyarok esetében az ilyen irányú jövőbeli tervek voltak értelmezhetők, az ukrainai magyarok esetében viszont azok a változók, amelyek ezt komoly feltételhez kötötték (elveszíti jelenlegi állampolgárságát).

A szlovákiai magyarok körében az *alulról szerveződő* identitáscsoport volt az, melynek tagjai – mind saját maguk, mind családtagjaik vonatkozásában – a teljes csoporttól nagyobb arányban nyilatkozták azt, hogy szeretnének a jövőben magyar állampolgárságot kapni. Ez némiképp meglepő, hiszen azt lehetnének, hogy az identitás *formális* elemeit hangsúlyozók körében domináns ez az álláspont – de éppen ellenkezőleg. Ebből arra következtethetünk, hogy a *formális* identitáscsoport tagjai éppen arra alkalmazzák ezt a megközelítést, hogy ezzel magyarázzák a magyarságtól való különállásukat, és mindössze *formális* közösséget vállaljanak az anyaország magyarságával. Ezt egyúttal magyarázhatja az is, hogy a *kultúrnemzeti* felfogás képviselői között miértenincsenek relatíve nagy arányban jelen a magyar állampolgárság megszerzését tervezők. E gondolatmenet mentén a magyar állampolgárság vágya az identitás *belső* dimenzióiból eredeztethető a szlovákiai magyarok körében.

15. táblázat

Az identitáscsoportok jellemzése a magyar állampolgárság vágyának szempontjából
a szlovákiai magyarok körében
(%, N=153)

	Szeretne a jövőben magyar állampolgárságot kapni	A családtagok közül szeretne valaki a jövőben magyar állampolgárságot kapni
<i>Alulról szerveződő identitás csoport</i>	38,9	30,8
<i>Kultúrmenzeti identitás csoport</i>	13,8	5
<i>Formális identitás csoport</i>	8,3	9,3
Szlovákiai magyarok	18,9	14

16. táblázat

Az identitáscsoportok jellemzése az állampolgárság vágyának szempontjából
az ukrainai magyarok körében
(%, N=192)

	Akkor is szeretne magyar állampolgárságot, ha ezért le kellene mondania a jelenlegiről	A családtagja akkor is szeretne magyar állampolgárságot, ha ezért le kellene mondania a jelenlegiről
<i>Nyelvi identitás csoport</i>	43,1	47,4
<i>Komplex, formális elemeket hangsúlyozó identitáscsoport</i>	73,9	76,5
<i>Negatív identitás csoport</i>	27,3	29,4
Ukrainai magyarok	46,2	50

Az ukrainai magyarok esetében inkább beigazolódott előzetes feltételezésünk, miszerint a magyar identitás formális elemeit hangsúlyozók lesznek azok, akiknek körében viszonylag nagyobb arányban jelenik meg a magyar állampolgársághoz jutás vágya. Igaz, körükben az erősebb elköteleződést jelző változók mutattak szignifikanciát az identitáscsoportokkal. Esetükben valóban a *komplex*, formális elemekre fókuszáló identitás-felfogást képviselők között voltak a teljes mintánál nagyobb arányban, akik – illetve családtagjaik – akkor is szeretnék magyar állampolgárságot, ha azzal elveszítenék a jelenlegit. Ez, a szlovákiai magyarokhoz képest is viszonylag erősebb kap-

csolódási vágy kifejezése a két ország közötti gazdasági fejlettségre is visszavezethető, hiszen a szlovákiai magyarok mégiscsak egy gazdaságilag fejlett uniós tagországban élnek jelenleg – szemben az ukrainai magyarokkal, akik lakóországához viszonyítva Magyarországon kedvezőbb a helyzet.

A határ közelségének megítélése

Az identitás értelmezése mentén kialakult klaszterek jellemzésének utolsó szempontja e dolgozatban a határ – előnyként vagy hátrányként való – megítélése. Az egyén lakóhelye részét képezi társas identitásának, ezért úgy gondoljuk, hogy az ehhez való kötődés szerepet játszik az identitás alakításában. Már eleve érdekes az a felfedezés, miszerint a szlovákiai magyarok körében a hátrányként, az ukrainai magyarok körében pedig az előnyként való értelmezéssel mutattak az identitáscsoportok szignifikáns kapcsolatot. A határ szlovákiai oldalán élők közül az identitást formálisan értelmezők véleménye tért el a teljes csoporttól a határ közelségének előnyként való értelmezéstől. Ebben a csoportban azok voltak felülreprezentálva, akik a határ közelségét nem előnyként könyvelték el (a teljes csoportban 73,3% és 26,7% az arány az „igen” javára, míg a kiemelt csoportban kétharmad-egyharmad). A hátrány aspektusára rákérdezve – ennek megfelelően – éppen a *kultúrnemzeti* megközelítést támogatók voltak azok, akiknek véleményük érzékelhetően eltért a teljes csoporttól: túlnyomó többségük nem érezte hátránynak a határ közelségét. Ezen összefüggések, úgy érezzük, nem szorulnak bővebb magyarázatra.

Érdekes módon az ukrainai magyarok körében az előnyre vonatkozó kérdésnél éppen a *negatív identitást* képviselők voltak azok, akiknek a véleménye eltért a teljes csoporttól, mégpedig pozitív irányban (míg a teljes csoport 67,4%-a értékelte előnyként a határ közelségét, addig a *kirekesztőknek* tituláltak 82,1%-a). Ennek magyarázata vélhetően bonyolultabb összefüggésekre vezethető vissza, mint amelyet kvantitatív vagy hipotetikus módszerekkel találhatnánk. A hátrányként való értékelés tekintetében a másik két, viszonylag nagyobb létszámú mikrocsoporthoz képest tért el a teljes csoporttól: a nyelvi identitáselemeket hangsúlyozók körében a határ közelségének hátrányként való értelmezését elutasítók voltak felülreprezentálva (96,2% a 94,7%-hoz képest), míg a *komplexen-formálisan* megközelítők esetében éppen ezt az álláspontot támogatók (9,3% az 5,3%-hoz képest). Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy mindkét határon túli csoport mindegyik mikrocsoportjának lényeges többsége a határ közelségét pozitívnak látta.

17. táblázat
Az identitáscsoportok jellemzése a határ közelségének értékelése mentén
a szlovákiai magyarok körében
(%, N=153)

Érzi annak ..., hogy a határ közelében lakik?	...előnyeit...	...hátrányait...
Alulról szerveződő identitás csoport	76,6%	16,7%
Kultúrnemzeti identitás csoport	75,7%	5,3%
Formális identitás csoport	66,7%	17,6%
Szlovákiai magyarok	73,3%	15,8%

18. táblázat
Az identitáscsoportok jellemzése a határ közelségének értékelése mentén
az ukrainai magyarok körében
(%, N=192)

Érzi annak ..., hogy a határ közelében lakik?	...előnyeit...	...hátrányait...
Nyelvi identitás csoport	63,1%	3,8%
Komplex, formális elemeket hangsúlyozó identitáscsoport	67,4%	9,3%
Negatív identitás csoport	82,1%	5,4%
Ukrainai magyarok	67,4%	5,3%

Magyarországi médiumok fogyasztása

A magyarországi média fogyasztásán belül a rádióhallgatás volt az, amely az ukrainai magyarok csoportjában szignifikáns kapcsolatot mutatott az identitáscsoportokkal. Ez nem meglepő, ha szem előtt tartjuk, milyen jelentőségét figyelhettük meg a nyelvnek a határ ukrainai oldalán élők magyar identitásában. E csoport 91,1%-át alkották azok, akik úgy válaszoltak, hogy szoktak magyarországi rádióműsorokat hallgatni. Természetesen a *nyelvi identitást* hangsúlyozók körében volt ez az arány a legmagasabb (93,3%); érdekes azonban, hogy arányuk a *negatív identitást* képviselők között is meghaladta a teljes csoportban tapasztaltat (92,3%).

Összegzés

Tanulmányunkban arra kerestük a választ, milyen megközelítési modellek figyelhetők meg – elsősorban a határon túli magyarok körében – a magyarság

értelmezésének tekintetében, illetve hogy ezt alapul véve, milyen csoportok különíthetők el az egyes határmenti országok megkérdéztjeinek körében. Az általunk kialakított csoportok – ugyan empirikusan megfigyelt jellemzőkön alapulnak – inkább ideáltipikusnak tekinthetők. Ennek ellenére jellemzőik sajátos készlete fontos információkkal szolgált számunkra az egyes identitáskonstrukciók elkülönítése és leírása során.

Következtetések vonhatók le a tekintetben, hogy a szlovákiai és az ukrainai magyarok magyar identitásának definiálása más-más módon épül fel. Fontos különbségként említhető, hogy míg a *belső* és *formális* értelmezések elkülönítésén túl a határ szlovák oldalán élők körében a *kultúrnemzet* eszméje, addig az ukrán oldalon lakók körében a *nyelvi azonosulás* domináns. Ugyan mindkét csoportban megfigyelhető egyfajta semleges, általunk *negatív identitásnak* címkézett hozzáállás, illetve a *formális* viszonyulás bizonyos típusai is, a *belső*leges identitás elemeinek figyelembe vételével a két országhatár mentén más-más attitűdskonstrukciók alakultak ki. Az ezeket képviselő kis-csoportok pedig számos jellemző tekintetében különböznek egymástól. Az egyedi jellemzőkkel bíró attitűdtípusok elkülönülése a lakóország dimenziója mentén is determinált: magában hordozza a Szlovákia és Ukrajna fejlettségi szintjéből, illetve nemzeti kultúrájából adódó, az életkörülményekben is manifesztálódó kontextusbeli különbségeket.

A szlovákiai magyarok között az általunk *alulról szerveződőnek, kultúr-nemzetinek* és *formálisnak* nevezettek csoportját írtuk le részletesebben. Utóbbi volt az, amely a legmarkánsabban eltért a másik két csoporttól a vizsgált jellemzők tekintetében. Ennek a csoportnak a tagjai – a másik kettőhöz és a teljes csoporthoz viszonyítva – alacsonyabb végzettségűek, tradicionálisabb nagycsaládokban élnek. Eléggé elzárkóznak az anyaországgal vagy más külföldi országokkal való kapcsolat kialakításától, inkább saját országukat érzik közel magukhoz, viszont szolidárisabbak a határon túli ukrainai régióval. A *puhább* identitáselemekre fókuszáló másik két csoport eltérései alapvetően a *belső* hovatartozás-érzésen keresztül foghatók meg. Ezt leginkább úgy tudnánk megfogalmazni, hogy a *kultúr-nemzeti* identitás képviselői inkább kulturális szempontból vállalnak közösséget a magyarsággal, míg az *alulról szerveződő* identitáscsoportban megvan az a vágy, hogy valósan is kötődjenek a magyarokhoz és Magyarországhoz.

Az ukrainai magyarok körében megfigyelhető identitáscsoportok közül a *nyelvi*, a *komplex, formális* elemeket hangsúlyozó, illetve a *negatív identitást* képviselő csoportok sajátosságait elemeztük. Közülük a *nyelvi* csoport volt az, amely az identitás *puhább* elemein (például nyelv, anyanyelvű vallásgyakorlás) ragadta meg és fejezte ki a magyarsághoz való tartozását. Ők viszonylag idősebbek voltak, amiről talán arra is következtethetünk, hogy régebb óta élnek a határ túlsó oldalán. Rajtuk kevésbé érződött a magyarsághoz, Magyarországhoz való formális, hivatalos tartozás vágya – szemben az identitá-

sukat komplexen értelmezőkkel, akiken ez felfedezhető volt. A *negatív identitást* képviselőket viszonylag érdektelennek érezhetjük ebben a kérdésben: az ő attitűdjük leginkább talán úgy írható le, mint akik semlegesek (látszólag), nem foglalkoznak ezzel a kérdéskörrel, „elvannak” ebben a helyzetben, talán alkalmazkodók, beletörődők.

A dolgozatunk további céljaként tűztük ki, hogy teszteljük a szakirodalomban makroszinten leírt identitáskonstrukciókat a kisebb (kelet-közép-európai) közösségek tekintetében. Az általunk megfigyelt identitáscsoportok közül azonban csak néhány volt azonosítható ezekkel az elméleti modellekkel (*kultúrnemzeti* modell, *alulról szerveződő* – amerikai – modell, *államnemzeti* vagy *jogi* – német – modell stb.). Ennek oka elsősorban a helyi társadalom sajátosságaiban keresendő. A kutatás későbbi irányaként egyértelműen felvetődik a kialakított mikrocsoportok részletesebb és mélyebb körülírása – akár a kvalitatív kutatási módszerek nyújtotta lehetőségek kiaknázásával.

Jegyzetek

- 1 HABERMAS, Jürgen: *A posztnemzeti állapot. Politikai esszék*, L' Harmattan – Zsigmond király Főiskola, Budapest, 2006.
- 2 KYMLICKA, Will: *Politics in the Vernacular. Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*, Oxford University Press, Oxford (New York), 2001.
- 3 Európai Léptékkal a Tudásért, ELTE – TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003. A felsőoktatás minőségének javítása a kutatás-fejlesztés-innováció-oktatás fejlesztésén keresztül.
- 4 MÁDER Miklós Péter: Etnocentrizmus vagy asszimiláció a dél-szlovákiai magyarok körében, In: Csepeli György 60. születésnapja alkalmából készült *website*, 2006, <http://www.csepeli.com/kotet/csepeli60_mader_miklos_peter.pdf> (letöltve: 2012.05.15.).
- 5 MÜNCH, Richard: *Nation and Citizenship in the Global Age – From National to Transnational Ties and Identities*, Palgrave Publishers, London, 2001.
- 6 *Uo.*, 23. p.
- 7 *Uo.*, 42. p.
- 8 *Uo.*, 59–60. p.
- 9 *Uo.*, 129. p.
- 10 CONNOR, Walker: The dawning of nations, In: ICHIJO, Atsuko – UZELAC, Gordana (ed.): *When is the Nation? towards an understanding of theories of nationalism*, Routledge, Abingdon, 2005.
- 11 SMITH, Anthony D.: *The Nation in History. Histeriographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Brandeis University Press, New England, 2000.
- 12 CONNOR: *i.m.*, 40. p.
- 13 *Uo.*, 40. p.

¹⁴ *Uo.*, 42. p.

¹⁵ KMO=0,79; teljes magyarázott variancia=66,33; Varimax-rotálás.

¹⁶ KMO=0,64; teljes magyarázott variancia=59,59; Varimax-rotálás.

¹⁷ KMO=0,63; teljes magyarázott variancia=57,39; Varimax-rotálás.

¹⁸ Az elemzésbe való bevonás küszöbét az al minta létszámának 20%-ában állapítottuk meg.